

EVALUATIEKADER VERSCHIJNINGSPLICHT

SAMENVATTING

EMMA JASPAERT

LAURA VAN OPLOO

TOINE SPAPENS

Juni 2025

Bron illustratie: Wat kunt u verwachten tijdens de zitting? www.rechtspraak.nl

Samenvatting¹

Inleiding

Vanaf 1 juli 2024 geldt in Nederland een verschijningsplicht voor verdachten van ernstige gewelds- en zedendelicten, vooralsnog beperkt tot de inhoudelijke rechtszittingen. Een aanwezigheidsplicht tijdens uitspraakzittingen is vooralsnog niet in werking getreden. De verschijningsplicht maakt deel uit van de Wet Uitbreiding Slachtofferrechten (WUS). Een evaluatie van de verschijningsplicht is voorgenomen voor 2026. Vooruitlopend daarop is een afzonderlijk onderzoek uitgevoerd waarin het kader voor die evaluatie wordt geschetst. De voor u liggende rapportage vormt daarvan de weerslag. Het onderzoek werd uitgevoerd door Tilburg University in opdracht van het Wetenschappelijk onderzoek en datacentrum (WODC), tussen juli 2024 en juni 2025.

De beoogde doelstellingen van de verschijningsplicht

De wetgever beoogt met de verschijningsplicht uiteenlopende doelstellingen. Ten eerste wordt aangenomen dat het kunnen uitoefenen van het spreekrecht in aanwezigheid van de verdachte, bijdraagt aan (een begin van) emotioneel herstel voor slachtoffers of nabestaanden. In het verlengde daarvan wordt voor deze betrokkenen ook een positief effect verwacht van de aanwezigheid van de verdachte wanneer de rechter uitspraak doet. De tweede doelstelling heeft betrekking op de verdachte en beoogt een vermindering van diens risico op recidive. Hierbij wordt verwacht dat de confrontatie met de officier van justitie en de rechter(s) bij een aanwezige verdachte leidt tot een beter besef van de gevolgen van het gepleegde feit, wat kan bijdragen aan het opwekken van gevoelens van schuld en norminscherping. De derde doelstelling betreft het verhogen van de kwaliteit van het strafproces en de rechterlijke beslissing. Hierbij wordt verondersteld dat de aanwezigheid van de verdachte, de officier van justitie en de rechter(s) in staat stelt om tot een beter beeld te komen van diens persoon. Daarnaast wordt aangenomen dat de aanwezigheid van de verdachte beter past in een ontwikkeling waarin het Nederlandse strafproces meer contradictoire kenmerken heeft gekregen, en de officier van justitie en de rechter(s) de mogelijkheid geeft om de verdachte rechtstreekse vragen te stellen en bijgevolg aanvullende informatie te verzamelen. Tot slot wordt een positief effect verwacht voor de samenleving als geheel, omdat een aanwezige verdachte die in het openbaar verantwoording aflegt, bijdraagt aan een herbevestiging van maatschappelijke normen en herstel van de (geschokte) rechtsorde.

Opzet en uitvoering van het onderzoek

In de onderhavige studie werd gestart met een reconstructie van de beoogde beleidsdoelstellingen en de mechanismen en contextuele factoren waarlangs verwacht wordt dat de verschijningsplicht deze doelstellingen realiseert. Deze analyse gebeurde hoofdzakelijk aan de hand van relevante parlementaire documenten. Vervolgens werd de aannemelijkheid van het bereiken van de verhoopte doelstellingen door de verschijningsplicht in kaart gebracht, inclusief de mogelijkheid van bijkomende positieve effecten, dan wel onbedoelde negatieve neveneffecten. Daarnaast werd – hoewel dit niet expliciet als beleidsdoelstelling is geformuleerd – ook onderzocht welke impact de invoering van de verschijningsplicht heeft op de uitvoerende instellingen, in termen van benodigde personele en materiële middelen. Ten derde werd een literatuurstudie uitgevoerd om na te gaan in welke mate zowel de verwachte als de onbedoelde effecten empirisch onderbouwd konden worden op basis van eerder onderzoek. De vierde vraag richtte zich op de wijze waarop deze (al dan niet plausibele) effecten empirisch kunnen worden gemeten. Dit omvatte de identificatie van relevante meetbare indicatoren, en het in kaart brengen van welke empirische gegevens – in het bijzonder registratiedata – hiervoor reeds beschikbaar zijn en welke informatie nog bijkomend moet worden verzameld, hetzij via aanvullende registratie, hetzij via empirisch onderzoek zoals enquêtes of interviews. Tot slot werden de voor- en nadelen van verschillende mogelijke onderzoeksdesigns onderzocht, evenals het potentieel van multi-methodbenaderingen waarin elementen uit diverse designs worden gecombineerd. Hoewel dit onderzoek in hoofdzaak gebaseerd was op een literatuur- en documentenanalyse, werden tevens online interviews afgenomen met tien vertegenwoordigers van instellingen die betrokken zijn bij het beleidsproces rond de WUS of verantwoordelijk zijn voor de implementatie van de verschijningsplicht.

¹ Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum van het ministerie van Justitie en Veiligheid. ©2025, WODC. Alle rechten voorbehouden.

Het politieke debat over de verschijningsplicht

De discussie over de invoering van een verschijningsplicht voor verdachten van ernstige gewelds- of zedendelicten, startte medio de jaren negentig, in het kader van de toen voorliggende modernisering van het Wetboek van Strafvordering, met als overweging dat aanwezigheid van de verdachte wenselijk was in het licht van een ontwikkeling naar een meer contradictoir strafproces. Om diverse redenen werd er echter van afgezien om een verschijningsplicht in te voeren, onder andere omdat rechters al de mogelijkheid hadden om de aanwezigheid van de verdachte te bevelen, maar ook omdat verdachten niet konden worden verplicht tot actieve deelname aan het proces. In 2005 bepleitte het toenmalige Kamerlid Wolfsen (PvdA) het invoeren van een verschijningsplicht, met argumenten die grotendeels overeenkwamen met de hiervoor beschreven doelstellingen van een verschijningsplicht, gebaseerd op diens ervaringen als voormalig officier van justitie. Vanaf 2009 werd de PVV de partij die, middels opeenvolgende moties, vroeg om invoering van een verschijningsplicht. De opeenvolgende bewindslieden waren hier echter geen voorstander van, en wezen opnieuw op het feit dat de rechter de aanwezigheid van de verdachte al kon afdwingen indien hij dit nodig acht en dat slachtoffers of nabestaanden bij het uitoefenen van het spreekrecht lang niet altijd met de verdachte geconfronteerd wilden worden. Geen van deze moties behaalde een meerderheid.

Deze situatie veranderde vrij onverwacht in 2017, toen in het regeerakkoord van het kabinet Rutte III, de verschijningsplicht werd opgenomen. Deze verplichting maakte deel uit van de Wet Uitbreiding Slachtofferrechten, die in juni 2018 naar de Tweede Kamer werd gestuurd. De ontvangst van het voorstel was op dit punt overwegend kritisch, allereerst door de meeste instanties die er advies over uitbrachten, en voorts tijdens de opeenvolgende discussies in het parlement. Het zou te ver voeren om hier tot in detail in te gaan op de bezwaren, die zowel van juridische als praktische aard waren. Centrale kritiekpunten waren, wederom, dat een algemene verschijningsplicht, zelfs indien deze beperkt werd tot specifieke ernstige delicten, niet substantieel zou toevoegen aan de reeds bestaande mogelijkheid van de rechter om verdachten tot aanwezigheid te verplichten, hoewel dat in de praktijk zelden gebeurde, maar vooral het gebrek aan onderbouwing van de veronderstelde positieve effecten van de aanwezigheid van de verdachte. Hoewel vanuit de Kamer bij diverse gelegenheden werd gevraagd om cijfers of (wetenschappelijke) inzichten die de aannames konden staven, slaagden de bewindspersonen er niet of nauwelijks in om deze te leveren. Ondanks de ingebrachte bezwaren, werd de WUS eind 2020 door de Tweede Kamer aangenomen, gevolgd door de Eerste Kamer in april 2021, met op het punt van de verschijningsplicht slechts enkele kleine wijzigingen ten opzichte van het oorspronkelijke wetsvoorstel. De inwerkingtreding van de verschijningsplicht, voorgenomen voor 1 juli 2023, moest echter worden uitgesteld, omdat een nadere impactanalyse had uitgewezen dat de geschatte kosten van de invoering ruim tien keer zo hoog uit zouden vallen als oorspronkelijk geraamd en ook het benodigde extra personeel niet onmiddellijk beschikbaar was. Er werd besloten dat de verschijningsplicht uitgesteld zou worden met een jaar en (nog) niet zou worden ingevoerd voor de uitspraakzitting. Dit betekende dat de kosten aanzienlijk lager werden, aangezien de meeste verdachten niet naar die zitting kwamen, terwijl ze vaak wel aanwezig waren tijdens de inhoudelijke zittingen.

Beleidslogica en plausibiliteit van de aannames

Zoals hiervoor werd beschreven worden van de verschijningsplicht effecten verwacht ten aanzien van het slachtoffer, de verdachte, de kwaliteit van het strafproces en de samenleving als geheel.

De eerste beoogde uitkomst is het bijdragen aan het emotionele herstel van het slachtoffer (of nabestaanden), wanneer het spreekrecht in aanwezigheid van de verdachte kan worden uitgeoefend. Een eerste contextuele factor die daarbij een rol speelt, is dat niet alle feiten waarvoor de verschijningsplicht geldt spreekrechtwaardig zijn. In een dergelijk geval treedt het veronderstelde effect dus niet op. Ten tweede kan de verdachte zich ongeïnteresseerd of zelfs vijandig opstellen, hetgeen traumatisch kan zijn voor het slachtoffer of nabestaanden. Ten derde zal een deel van hen de confrontatie met de verdachte juist willen vermijden, waarbij het onduidelijk is of dat voldoende kan worden gewaarborgd. Tot slot kan er al een aanzienlijke tijd zijn verstreken tussen het feit en de rechtszitting(en), waardoor het risico bestaat dat slachtoffers die het gebeuren al (grotendeels) hebben verwerkt, te maken kunnen krijgen met een terugval van het emotionele herstel. Er zijn in Nederland diverse onderzoeken gedaan naar ervaringen van slachtoffers met het spreekrecht. Ofschoon de aanwezigheid van de verdachte daarin slechts zijdelings aan de orde komt, wijzen de uitkomsten eveneens in de richting dat het vooral van het individuele slachtoffer en de omstandigheden afhangt of het met de verschijningsplicht beoogde effect zich al dan niet zal voordoen.

De tweede doelstelling van de verschijningsplicht betreft de verdachte, met als doel het verkleinen van diens risico op recidive. Daarbij wordt aangenomen dat de officier van justitie en het slachtoffer de impact van het gepleegde feit op de samenleving, respectievelijk de persoonlijke impact, duidelijk maakt, terwijl de rechter de schuld en de straf in de uitspraak kan motiveren in het bijzijn van de verdachte. Daarvan wordt verwacht dat dit bij de verdachte een gevoel van schuld opwekt en zal leiden tot norminscherping. Hierbij geldt dat het beoogde effect zich niet zal voordoen wanneer de verdachte onschuldig is, of zichzelf als zodanig beschouwt, waardoor het 'stevig' worden aangesproken tijdens het strafproces kan leiden tot een gevoel van stigmatisering en daarmee een averechts effect kan hebben op het recidiverisico. Voorts maken niet alle slachtoffers gebruik van het spreekrecht, waardoor althans dat deel van het beoogde effect verval. Wetenschappelijk onderzoek naar het verband tussen recidive en aanwezigheid van de verdachte tijdens het strafproces, is niet voorhanden. Wel wijst de literatuur erop dat schuldgevoelens het risico op recidive kunnen verminderen, maar er is geen bewijs voorhanden dat de aanwezigheid van de verdachte op zitting dergelijke schuldgevoelen zou opwekken. Bovendien geldt het vermoeden van onschuld tijdens de behandeling ten gronde, en moeten rechters er daarom op toezien dat noch het openbaar ministerie, noch de slachtoffers de beklaagde als schuldig aanspreken. Of bij een individuele verdachte een positief dan wel een negatief effect op het risico op recidive wordt bereikt, is echter persoonsafhankelijk. Vanuit een evaluatieperspectief wordt het risico op recidive door een veelheid van factoren bepaald, waarbij de specifieke bijdrage van al dan niet aanwezig zijn tijdens het strafproces, niet empirisch kan worden vastgesteld. De aanname is daarmee zowel niet plausibel als meetbaar.

Ten derde wordt aangenomen dat de aanwezigheid van de verdachte tijdens het strafproces de kwaliteit daarvan zal bevorderen. De officier van justitie en de rechter(s) kunnen zich een betere indruk vormen van de verdachte wanneer deze in persoon aanwezig is en kunnen daarnaast aanvullende vragen ter verheldering stellen aan de verdachte. Dit laatste is afhankelijk van de medewerking van de verdachte, en het is daarbij ook niet altijd mogelijk om meteen na te gaan of de nieuwe informatie effectief betrouwbaar is. Een mogelijk onbedoeld neveneffect is dat het gedrag en het (uiterlijke) voorkomen van de verdachte het oordeel juist kan afleiden van de objectieve feiten. Er wordt dus een zwaarder beroep gedaan op de professionaliteit van zowel officieren van justitie als rechters. Wetenschappelijk onderzoek naar de vraag of de aan- of afwezigheid van de verdachte leidt tot een kwalitatief beter strafproces en betere rechterlijke beslissingen is niet voorhanden. Wel is veel onderzoek gedaan naar de vraag of uiteenlopende kenmerken van verdachten, zoals geslacht, etniciteit, uiterlijke kenmerken, of persoonlijke omstandigheden - bijvoorbeeld met betrekking tot het opleidingsniveau van verdachten en hun kansen op de arbeidsmarkt - samenhangen met opgelegde sancties. Dit onderzoek wijst erop dat er verschillen zijn in de beoordeling die niet aan objectieve factoren kunnen worden toegeschreven maar aan (voor)oordelen, terwijl dergelijke biases ook met trainingen die erop gericht zijn om officieren van justitie of rechters daarvan bewuster te maken, niet volledig worden weggenomen. Het is daarmee sterk afhankelijk van de opstelling van de verdachte, hoe bijkomende informatie wordt meegewogen, en de professionaliteit van de partijen in het strafproces, of de kwaliteit daarvan zal toenemen. Het uiteindelijke effect is logischerwijs zeer moeilijk empirisch vast te stellen.

De vierde en laatste veronderstelling is dat het in het openbaar verantwoording afleggen door de aanwezige verdachte, of na de uitspraakzitting veroordeelde, bijdraagt aan het herbevestiging van maatschappelijke normen en herstel van de (geschokte) rechtsorde. Deze doelstelling richt zich daarmee op de samenleving als geheel. Het verwijst daarmee naar de symbolische functie van het strafrecht zoals geformuleerd werd door Durkheim in de 19e eeuw. Het concept als dusdanig zou geoperationaliseerd kunnen worden in meetbare termen, maar het is nagenoeg onmogelijk om hierin te differentiëren tussen zaken waarin de verdachte aan- of afwezig was, los van het feit dat verdachten ook kunnen kiezen om aanwezig te zijn op sommige zittingen en niet op andere. Daarbij geldt dat herbevestiging van normen zich mogelijk niet voordoet wanneer in de ogen van burgers een te milde straf wordt opgelegd. Bovendien zijn strafprocessen, uitzonderingen daargelaten, weliswaar openbaar, maar kunnen veruit de meeste burgers er alleen kennis van nemen wanneer de media erover rapporteren. Of herbevestiging van normen en herstel van de rechtsorde in de samenleving als geheel verder wordt bevorderd door de aanwezigheid van de verdachte tijdens het strafproces, is niet plausibel.

Naast deze beoogde effecten van de verschijningsplicht, zijn er ook praktische overwegingen die een belangrijke rol spelen, met als doelstelling om de gevolgen van de verschijningsplicht voor de betrokken instanties beheersbaar te houden. Er werd bijgevolg gekozen voor een compromis tussen de inhoudelijke doelstellingen die met de verschijningsplicht worden beoogd en de uitvoeringsconsequenties en kosten. Dit betekende dat de verplichting tot aanwezigheid werd beperkt tot specifieke delicten en verdachten in voorlopige hechtenis, en dat aanwezigheid bij pro forma zittingen niet is vereist. Daarnaast is besloten de in de WUS opgenomen aanwezigheidsverplichting bij uitspraakzittingen nog niet in te voeren. Deze keuze

beperkt weliswaar de gevraagde inzet, hoewel niet alle mogelijke kosten of uitvoeringsconsequenties daarmee op dit moment kunnen worden voorzien. Een ander mogelijk gevolg is dat de verschillen die worden gemaakt bij verdachten tot een gevoel van rechtsongelijkheid leiden. De eerste ervaringen wijzen erop dat de gevolgen van de invoering van de verschijningsplicht bij inhoudelijke zittingen althans op enkele punten beperkt zijn. Aangezien standaard vervoer werd gepland wanneer verdachten op de rol stonden voor inhoudelijke zittingen, ongeacht of zij daarbij aanwezig wilden zijn of niet, lijkt het erop dat er op dat punt geen (grote) gevolgen zijn. Voorts werd verwacht dat er vaker inzet van het team bijzondere bijstand nodig zou zijn om dwangmiddelen in te zetten tegen verdachten die weigerden te verschijnen, maar ook dat blijkt vooralsnog mee te vallen mede omdat uitgebreidere voorlichting wordt gegeven aan verschijningsplichtige gehechten in de penitentiaire instellingen. Er moet echter worden opgemerkt dat dit beperkte en voorlopige observaties betreffen en dat een volledige evaluatie nodig is om een uitgebreid zicht te verkrijgen op de gevolgen van de implementatie.

Indicatoren en informatiebronnen

In het onderzoek is onderscheid gemaakt tussen uitvoerings- en impactindicatoren. De eerstgenoemde hebben betrekking op de mate waarin zich verschuivingen voordoen als gevolg van de invoering, voornamelijk in de werklust voor uitvoeringsorganisaties. De impactindicatoren zijn gerelateerd aan de inhoudelijke veronderstelde effecten van de verschijningsplicht op slachtoffers, (veroordeelde) verdachten, de kwaliteit van het strafproces en de maatschappij in het geheel. Voor beide soorten indicatoren kan een onderscheid gemaakt worden tussen indicatoren die kunnen worden gemeten op basis van geregistreerde gegevens en indicatoren die empirisch onderzoek vereisen. Voorafgaand aan de implementatie van de verschijningsplicht werden nagenoeg geen relevante gegevens geregistreerd. Hoewel sommige organisaties sindsdien bijkomende informatie over enkele uitvoeringsindicatoren zijn beginnen registreren, zijn verdere acties nodig om de effecten van het beleid te kunnen evalueren. Dit vergt de nodige afstemming en organisatie, aangezien uiteenlopende uitvoeringsorganisaties specifieke informatie zullen moeten bijhouden, op een manier die geschikt is voor het uitvoeren van het evaluatieonderzoek.

Mogelijke onderzoeksdesigns

Het evaluatiekader voor de verschijningsplicht is duidelijk complex, vanwege het brede scala aan beoogde doelstellingen – zowel fundamentele als praktische – en, in zekere mate, het abstractieniveau ervan, waarbij verschillende doelgroepen betrokken zijn. Vanuit wetenschappelijk perspectief kunnen deze doelstellingen niet afdoende worden geëvalueerd met een eenvoudig onderzoeksdesign, maar zou een breed opgezet onderzoeksprogramma nodig zijn in plaats van een eenmalige beleidsevaluatie, die doorgaans onder tijds- en budgettaire beperkingen moet worden uitgevoerd.

Een bijkomende complicatie betreft de noodzaak om het zuivere effect van het beleid te meten. Daartoe zou onderzoek een onderscheid moeten maken tussen verdachten die ook zonder de verplichting vrijwillig zouden zijn verschenen, en zij die afwezig zouden zijn gebleven indien de verplichting niet had bestaan. Met andere woorden: het echte effect van de invoering van de verschijningsplicht geldt enkel voor die laatste groep. In de praktijk is het echter vaak moeilijk om te onderscheiden welke verdachten vrijwillig zouden zijn verschenen en welke enkel aanwezig zijn omwille van de verplichting.

Strikt genomen is een volledige evaluatie van het beleid binnen het reguliere kader van beleidsevaluaties niet mogelijk. In het beste geval kan nagegaan worden hoe het beleid wordt geïmplementeerd en kan in kaart gebracht worden welke ervaringen en opvattingen er leven bij zowel de uitvoerende organisaties als bij de slachtoffers, verdachten, openbare aanklagers en rechters, op wie het beleid beoogt effect te hebben.

Verschillende mogelijke onderzoeksdesigns werden verkend om hun sterke en zwakte punten in de context van deze evaluatie in kaart te brengen. Een eerste optie is te kiezen voor een traditioneel longitudinale opzet, waarin een nulsituatie wordt afgezet tegen de situatie nadat de maatregel is ingevoerd. Aangezien er geen nulmeting heeft plaatsgevonden voordat de verschijningsplicht, althans voor de inhoudelijke zittingen, werd ingevoerd, is een dergelijk design strikt genomen niet uitvoerbaar. Uit dit onderzoek blijkt ook dat er te weinig registratiegegevens omtrent relevante indicatoren werden bijgehouden voorafgaand aan de invoering van de verschijningsplicht, waardoor een nulmeting met terugwerkende kracht niet haalbaar is. Een nulmeting zou wel kunnen plaatsvinden ten aanzien van de uitspraakzittingen, aangezien de verschijningsplicht hier nog niet geldt. Hier geldt echter het probleem dat deze verplichting afhankelijk is van de uitkomsten van deze evaluatie. Bijgevolg kunnen de effecten van deze specifieke maatregel niet worden gemeten. Een longitudinaal design kan daarom hoogstens worden beperkt tot een vergelijking van de situatie vóór en na implementatie van de

verplichting, zoals ingeschat door vertegenwoordigers van de betrokken organisaties. Hoewel deze benadering niet ongebruikelijk is binnen beleidsevaluaties, zal ze niet leiden tot volledig objectieve conclusies.

Een tweede optie is te kiezen voor een cross-sectioneel design. Dit houdt in de eerste plaats in dat een vergelijking wordt gemaakt tussen verdachten die verschijningsplichtig zijn en verdachten die gelijkaardige feiten hebben gepleegd, maar voor wie de verschijningsplicht niet geldt. De ene groep betreft verdachten in voorlopige hechtenis, de tweede groep verdachten die op vrije voeten zijn. Een dergelijk design heeft het voordeel dat geen nulmeting nodig is, maar het nadeel dat de twee groepen verdachten waarschijnlijk op belangrijke punten zullen verschillen, bijvoorbeeld omdat verdachten in voorlopige hechtenis doorgaans als risicovoller worden beschouwd. Het op elkaar afstemmen (matching) van beide groepen is daarom een uitdaging, maar niet per definitie onmogelijk, afhankelijk van de grootte van de steekproef. Ten tweede geldt echter dat men, om het werkelijke effect van het beleid te meten (en dus niet louter het effect van aanwezigheid), idealiter een tweede vergelijking gemaakt wordt, namelijk tussen verdachten die sowieso aanwezig zouden zijn geweest – ongeacht de verschijningsplicht – en verdachten die enkel aanwezig zijn vanwege de verschijningsplicht. Deze groepen kunnen niet worden onderscheiden op basis van bestaande registratiegegevens, wat betekent dat bijkomende gegevensverzameling per individu in de steekproef vereist zou zijn om beide groepen te identificeren. Een cross-sectioneel design biedt wel de mogelijkheid om te analyseren hoe slachtoffers, officieren van justitie en rechter de aanwezigheid of afwezigheid van de beklaagde beoordelen.

Een derde methode, die eerder werd toegepast in een studie naar de effecten van slachtofferverklaringen, betreft observaties tijdens rechtszittingen. Het uitvoeren van observaties in strafzaken waarbij de beklaagde al dan niet aanwezig is, kan inzicht geven in de wijze waarop de zittingen verlopen, maar levert slechts in beperkte mate informatie op hoe de betrokken procespartijen het verloop van de zitting ervaren. Observaties zijn bovendien uiterst tijdsintensief voor onderzoekers. Hierdoor is het aantal zaken dat in de praktijk geobserveerd kan worden beperkt, wat ook gevolgen heeft voor de mogelijkheid om de resultaten te generaliseren. Ook hier geldt dat het niet volstaat om louter verschillen te observeren tussen zittingen waarbij verdachten wel of niet aanwezig zijn, om sluitende conclusies te trekken over de effecten van het beleid. Er kunnen immers ook verschillen bestaan – bijvoorbeeld in de houding op zitting – tussen verdachten die sowieso aanwezig wilden zijn en verdachten die enkel verschijnen vanwege de verplichting. Casestudies zijn daarop een variant waarin observaties worden gecombineerd met interviews of vragenlijstonderzoek onder de slachtoffers, verdachten, officieren van justitie en rechter(s) die bij de desbetreffende zaak betrokken zijn. Dit lost echter de eerder vermelde beperkingen niet op. Bovendien kan een casestudie niet volledig worden afgerond wanneer één of meerdere partijen weigeren om mee te werken.

Een volgende mogelijkheid is een experimenteel onderzoeksdesign, waarmee bepaalde beleidsveronderstellingen vanuit een meer abstract-wetenschappelijk perspectief kunnen worden onderzocht. Een dergelijk design zou bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een (verkorte) naspelen van een (fictieve) rechtszaak, met daadwerkelijke officieren van justitie, rechters en advocaten, en acteurs die de rol van de verdachte spelen. Moderne technologie maakt het bovendien mogelijk om een zitting te reconstrueren in Virtual Reality, of zelfs in spelvorm, waarin respondenten vragen kunnen stellen waarop de ‘verdachte’ op verschillende manieren reageert. Een experimenteel design maakt het mogelijk om alle factoren constant te houden, behalve de variabelen die men wil meten, zoals de aan- of afwezigheid van de verdachte. Het nadeel van deze benadering is dat ze niet rechtstreeks aansluit bij de praktijk van de verschijningsplicht, maar eerder bedoeld is om de veronderstelde onderliggende mechanismen die verbonden zijn aan fysieke aanwezigheid tijdens een zitting wetenschappelijk te toetsen. Daar komt bij dat het in de praktijk moeilijk zal zijn om voldoende actieve openbare aanklagers en rechters te betrekken, aangezien zij doorgaans over weinig tijd beschikken. Bovendien sluiten ethische overwegingen de deelname van echte slachtoffers en nabestaanden uit.

Tot slot

Het is duidelijk dat een evaluatie van de verschijningsplicht slechts met beperkingen kan worden uitgevoerd. Wij adviseren daarom een combinatie van de analyse van registratiedata, mits een aanzienlijk aantal aanvullende gegevens zo spoedig mogelijk kan worden bijgehouden (of als dat niet mogelijk is, die informatie voor een kortere periode handmatig door de desbetreffende instanties te laten registreren ten behoeve van evaluatieonderzoek), en de verzameling van empirische informatie via vragenlijsten en kwalitatieve interviews bij slachtoffers, verdachten, officieren van justitie en rechters, om inzicht te krijgen in hoe zij de effecten van de verschijningsplicht ervaren. De verkregen resultaten kunnen vervolgens worden besproken tijdens een expertbijeenkomst, met het oog op het onderzoeken van de wenselijkheid en de mogelijke gevolgen van een eventuele uitbreiding van de verschijningsplicht naar uitspraakzittingen.

Vanuit een strikt wetenschappelijk perspectief zal dit type evaluatie uiteraard eerder indicatieve dan objectieve uitkomsten opleveren. Het empirisch aantonen van een samenhang tussen de aanwezigheid van de verdachte met emotioneel herstel van het slachtoffer, vermindering van het risico op recidive, of vergroting van de kwaliteit van het strafproces, bijvoorbeeld wanneer dat zou worden uitgedrukt in termen zoals het opleggen van passendere straffen of het voorkomen van veroordeling van onschuldigen, zou op zijn minst langjarig, zorgvuldig en kostelijk onderzoek vergen. Zelfs dan zal het waarschijnlijk onmogelijk blijken om het effect van het al dan niet aanwezig zijn van een verdachte tijdens het strafproces, te isoleren van tal van andere factoren. Daarenboven zou een dergelijk onderzoek slechts een indicatie geven van het mogelijke effect van de aanwezigheid van de verdachte, wat niet gelijkstaat aan het effect van de verplichting om aanwezig te zijn.

Een evaluatie van de verschijningsplicht kan binnen de randvoorwaarden die gewoonlijk gelden voor beleidsonderzoek, door middel van interviews of vragenlijstonderzoek, wel inzicht geven in de percepties van de betrokken partijen als het gaat om de inhoudelijke doelstellingen. Daarmee valt echter niet vast te stellen of deze indrukken ook verifieerbaar juist zijn, zoals ook blijkt uit het feit dat het beleid in aanzienlijke mate is gebaseerd op indrukken en aannames van parlementsleden die eerder werkzaam waren als officier van justitie of in andere functies binnen het strafrechtstelsel. Wanneer op korte termijn wordt gestart met het bijhouden van aanvullende gegevens, al dan niet in een selectie van arrondissementen, kan mogelijk in kaart worden gebracht welke ontwikkelingen er zijn in de impact op de uitvoeringsorganisaties, mogelijk ook door te vergelijken met strafbare feiten waarvoor geen verschijningsplicht geldt. De gevolgen van de mogelijke invoering van verplichte aanwezigheid bij uitspraakzittingen kunnen eveneens in kaart worden gebracht door middel van het verzamelen van gegevens over de huidige situatie. Daarmee zal het evaluatieonderzoek althans op een aantal punten meer duidelijkheid kunnen verschaffen, maar voor een belangrijk deel niet tot harde conclusies leiden.